

ТРАНСПОРТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ: ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ТА ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті зроблено спробу охарактеризувати транспортну лексику в українських говорах Закарпаття. Основну увагу зосереджено на етимологічному та лінгвогеографічному аспектах дослідження. Представлено елементи структурного, семантичного та словотвірного аналізу досліджуваної лексики.

Ключові слова: українська лексика, семема, номен, лінгвогеографія, етимологія, транспортна лексика, українські говори Закарпаття.

Збереження та опис діалектних одиниць залишається актуальним завданням сучасного мовознавства. Етимологічний та лінгвогеографічний аналізи мовних явищ дають змогу простежити зв'язок діалекту з іншими говорами української мови та іншими мовами, виявити ряд відмінних та спільних мовних ознак, реконструювати ланцюжок етимологічного розвитку та показати просторове поширення мовного явища. Доповнення дослідження свідченнями етнографії, історії матеріальної культури лише сприяють повнішому опису діалектосистеми.

Предметом дослідження є транспортна лексика, поширена в українських говорах на території Закарпатської області.

Елементи етимологічного аналізу транспортної лексики знаходимо у публікаціях Й.Дзендзелівського, матеріалах регіональних словників, етнографічних працях. Лінгвогеографічне поширення аналізованих номенів простежуємо у матеріалах Атласу української мови, також у працях Й.Дзендзелівського, З.Ганудель, частково у працях Г.Пелцовой, Ф.Чижевського. Актуальність нашого дослідження полягає у важливості здійснення комплексного аналізу та простеження змін в ареальному поширенні номенів.

Мета статті – комплексно проаналізувати транспортні назви в українських говорах Закарпаття. Мета передбачає виконання наступних завдань: виокремити окремі семематики в межах тематичних груп лексики, здійснити структурний, лексико-семантичний, етимологічний аналізи, простежити поширення мовних явищ, проілюструвавши їх лінгвістичними картами, показати зв'язок у цій лексичній закарпатських говорів з іншими говорами української мови.

Аналіз діалектної лексики здійснюємо шляхом виокремлення структурних мікротематичних груп, у їх межах – окремих семематик.

За браком друкованого простору подаємо характеристику окремих номенів.

1. Семема 'розвора, міцна жердина, якою подовжується віз' реалізується у таких лексемах: *звора*

(*свора*), *розвора*, *ро'звора* (*рузвора*), *лузвора*, *узвора*, *ро'звір*, *розвур*, *ро'зворина*, *посередниц'я*, *др'ук* (*друк*), *труба* (див. карту №1).

Номен *звора* (*свора*) (див. також закарп. *звора* (*свора*), *дзвора* у [ДЛІАЗ, № 414; КСУ, 29], спорадично закарп. *звора* у [АУМ, III, 105]) вживається у лемк. (*звора* 'частина воза, що з'єднує передню і задню теліги' [8, с. 43], *свора* т.с. [7, с. 216], *свора* 'што тримат передні колеса у воза' [Вх., 464], *свора*, *звора*, *цвора* т.с. [6, с. 187; Ган., № 115], *звора* 'пристрій у задній частині воза, що кріпить її постійне положення' [Пирт., 112]), бойк. (*звора* т.с. [2, с. 157], *звора* 'розвора' [Он., I, 301], *свора*, *свірка* т.с. [1, с. 645]), гуц. (*розвора*, *ізвора* т.с. [3, с. 161], *ізвора* 'частина воза' [Ж., II, 65]), наддністр. *свора* 'розвора (у возі)' [Шило, 236].

Ареал назв *розвора*, *ро'звора* (*рузвора*), *ро'звір* (див. також закарп. *розвора*, *ро'звора*, *рузвора*, *узвора*, *розвур* [ДЛІАЗ, № 414], спорадично закарп. *розвора*, *розвір* [АУМ, III, 105]) продовжується у лемк. (*розвора* т.с. [Ган., № 115; Турч., 281]), бойк. (*розвора* т.с. [1, с. 645], *розвора*, *возвора* 'розвора' [Он., II, 182]), гуц. (*розвора*, *ізвора* т.с. [3, с. 161], *розвора* 'частина воза' [Ж., II, 128], *розвора* 'жердина, якою подовжують віз' [П., Г., 166; Негрич, 151]), спорадично наддністр., волін. (*розвора* т.с. [АУМ, III, 105]), наддністр. (*розвора* т.с. [Шило, 230]), поліс. (*розвора*, *розвора* т.с. [Масл., 185; Ник., 57]), зах.поліс. (*розвора* 'деталь у передній частині воза' [Арк., II, 125]), підл. околиць Любліна (*rozvora*, *ruzvora* т.с. [SGL, 154–155]), околиць Володави (*ru'zwora*, *rozwora*, *ruzwora* т.с. [Czyżewski, № 146–147]), поділ., поліс. гов. (*розвора* 'розвилена жердина, що сполучає предок і задок воза' [5, с. 140]), див. ще розріджений ареал поліс., сер.наддніпр. *розвора* т.с., слобож., нижн.наддніпр. *розвора* т.с. [АУМ, III, 104, 106]; пор. також укр. діал. *розвора* т.с. [Жел., 814], *розвора* 'шест для удлинення воза' [Грінч., IV, 36], укр. літ. *розвора* 'жердина, якою подовжують віз' [СУМ, VIII, 640]. Назва вживається і в ряді інших слов'янських мов, пор. рос. *разворы* 'п'яла, розпірки, стріли', пол. *rozwora*, *rozdwora*, *rozwórka*, *ozwora* 'розвора, розпірка', пол. діал. *rozwór*, чес. *rozvora* 'довга жердина, що з'єднує передню і зад-

ню частини воза', словац. *rázvora, rozvora*, словац. діал. *razvor* т.с.

Аналізовані номени – утворення від кореня *vor-* (псл. **vor-*, **ver-*, **-vr-* ‘запирати; замикати’) [ЕСУМ, V, 106–107; I, 401–402; 4, с. 119–120]. Із *roʷzvír, rozvúr* пор. пол. діал. *rozwór* т.с. [4, с. 119].

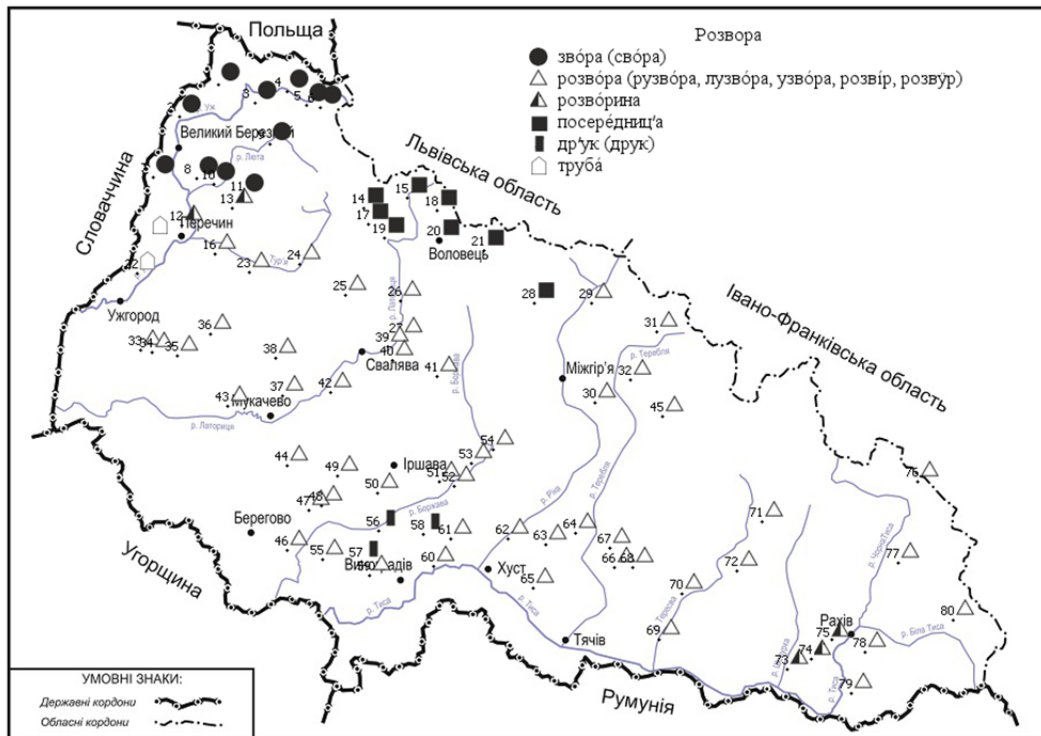
За словами Й.Дзензелівського, *лузвора* «постала внаслідок дисиміляції початкового *r* в *l* та заміни у першому складі *o* на *y*» [4, с. 119], *узвора* з'явилася через втрату початкового *l*.

Найменування *розворина* вживається у говорах поліс. (‘жердина, якою подовжують віз’ [Масл., 185]), наддніпр. (*розворина* т.с. [АУМ, III, 104]), степ. (*розворина* т.с. [Грінч., IV, 36], *розворина* т.с. [АУМ, III, 106]). Це суфікальне утворення від *розвора*.

Назва *посередниця*'а (див. ще закарп. *посе^uредниця*'а, *посе^uренниця*'а [ДЛАЗ, № 414]) мотивована місцем

розміщення жердини, якою подовжується віз, пор. бойк. *посередняк, посеренник* т.с. [2, с. 157]. Похідне від укр. літ. *посередній* ‘проміжний’ [СУМ, VII, 317].

З аналізованою семемою номени *др'ук* (*друк*), *труба* мають домінуючу семну ознаку ‘металева жердина для подовження воза’, *др'ук* (*друк*) вживається унаслідок розширення значення укр. літ. *дрюк* ‘велика товста дерев'яна палиця’ [СУМ, II, 427], пор. лемк. *друк* ‘дрюк’ [Пирт., 84; Турч., 91], бойк. *друг* ‘розвора’ [Он., I, 235], гуц. *дрик* ‘вісь колеса’ [Ж., П., 51], *друк* ‘жердина, дрюк’ [Негрич, 65], поліс. *друг* ‘жердина, яка сполучає передок і задок воза’ [Ник., 58]; див. також *дружк* ‘шест, рычаг’ у [Тимч. Н., Л., I, 234]. Назва праслов'янського походження, від псл. **drogъ* (*drogъ*) ‘палиця, жердина’ [ЕСУМ, II, 136].

Карта № 1

2. Семему ‘передні сніці, дерев'яна розвилка, в яку насаджений дишель воза’ презентують назви *сніці*'і, *сніци* (*ин'ици*), *передні сніці*'і (*сніци*'і), *перѣдн'а соха, перидн'а (перѣдн'а) рѣзоха (roʷzsoxa), перин'а рѣзоха, перѣдн'а рѣзоха*.

Назви *сніці*'і, *сніци* (*ин'ици*), *задні сніці*'і (*сніци*'і), *задн'а соха, задн'а рѣзоха (roʷzsoxa), зан'а рѣзоха, задн'а рѣзоха* представляють семему ‘задні сніці, дерев'яна розвилка в задку воза, між якою лежить розвора’.

Номени *сніці*'і, *сніци* (*ин'ици*) вживаються унаслідок розширення значення укр. літ. *сніця* ‘подовжній брус, за допомогою якого кріпляться інші частини плуга, воза, культиватора і т.ін.’ [СУМ, IX, 423], пор. лемк. *сніці* ‘частина воза’

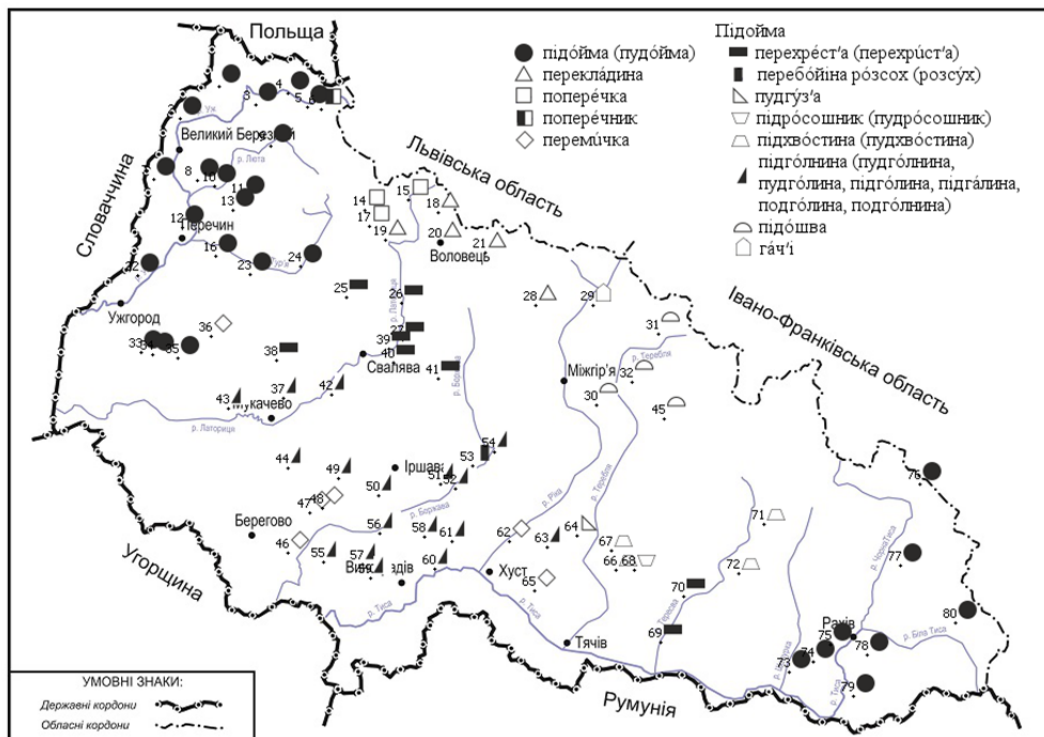
[8, с. 41], *сніци*'і, *сніци*'і, *ин'ици*'і т.с. [6, с. 187], *сныс'і, шнісу, сніци*'і т.с. [4, с. 125], бойк. *сніци* ‘передні сніці воза’, ‘задні сніці воза’ [Он., II, 233], *сніци* т.с. [4, с. 125; 1, с. 648], гуц. *сніци* ‘дерев'яна розвилка, на яку насаджують дишель воза’ [ГГ, 174], *сніци* ‘подовжній брус, до якого прикріплюють дишель воза’ [Негрич, 160], закарп., наддністр., волін. переважно *сніци*'і ‘сніці’ [АУМ, III, 105], наддністр. *сніци* ‘деталь у передній частині воза’ [Шило, 243], покут.-буков. *сніця* ‘сніца, часть экипажа, куда вкладывается дышло’ [Грінч., IV, 161], буков. *сніця* ‘частина воза (дерев'яні бруски, до яких прикріплюється вісь і дишель’ [СБГ, 504], зах.волін. *сніци* ‘дерев'яна деталь у передку воза, в якій закріплений

дишель', 'дерев'яна розвилка у задній частині воза, в якій закріплена розвора' [Корз., 223], поліс. *сніцы* 'крестовина' [Масл., 187], підл. околиць Любліна *śnice, sznice* т.с. [SGL, 192, 411, 412], зрідка поліс., сер.наддніпр. *сніці* 'передня дерев'яна розвилка, що в ній закріпленій дишель', спорадично слобож., нижн.наддніпр. *сніці* 'сниці' [АУМ, III, 104, 106], див. ще укр. діал. *сніця* у [Жел., 890], *сніця* 'дерев'яна частина воза у передній осі; между двумя сницами утверждается дышло (дышель)' у [Б.-Н., 334].

Назва *сніця* вживається в інших слов'янських мовах, пор. рос. *сніца* 'частина воза, куди вкладається дишель', *иница*, біл. *сніца*, пол. *śnica, sznica*, діал. *snice*, чес. *snice, snica*, діал. *šnyce, snice*, словац. *snice, š'n'ici, s'n'ice*, в.луж. н.луж. *snica*, в.луж. *snicy, šnicy* т.с. Загальноприйнятої етимології немає, одні вважають його запозиченням через пол. мову від н.в.нім. *Schnitz (Schnitt)* 'розріз, проріз'; інші реконструюють псл. **ojesъnica*, похідне від **oje* (род. в. *ojese*) 'війя', можливо, пов'язується з псл. **snovati* 'снувати' [ЕСУМ, V, 334; Фасм., III, 699; Вг., 533; 6, с. 187; 4, с. 125–126].

Складена назва *передні сніці* (*sn'icy'i*) конкретизує місце розміщення сниць. Аналогічна назва *задні сніці* (*sn'icy'i*), яка вживається у покут.-буков. (*задні сніці* 'підтоки' [АУМ, III, 105]), наддніпр. гов. (*задні сніці* 'дерев'яна розвилка в задній частині воза' [АУМ, III, 104]).

Компонент *соха* у складених назвах *передна соха, задна соха* вживається (див. ще закарп. *соха* 'рогатина' [Н., Т., 171]) у лемк. (*соха* 'соха, дерев'яний плуг' [Пирт., 286]), бойк. (*соха* 'розсоха' [Он., II, 239]), гуц. (*соха* 'столб, підпорка, переважув. вилообразная на конце' [Грінч., IV, 170–171], *соха* 'палиця, розщеплена на кінці' [ГГ, 175], *соха* 'кілок чи палиця, з вилоподібним розгалуженням' [П., Г., 180]), наддніпр. гов. (*соха* 'столб, підпорка, переважув. вилообразная на конце' [Грінч., IV, 170–171]), укр. діал. *соха* 'розвилка, розвилена жердина' [Жел., 898], укр. літ. *соха* 'товста жердина, стовп, перев. з розсохою на кінці, що служить підпорою, підставкою до чого-небудь' [СУМ, IX, 473]. Номен походить від псл. **soxa* 'дерево з розвилкою' [ЕСУМ, V, 362–363; Фасм., III, 729–730; Вг., 505–506].

Карта № 2

Опорний компонент *розсоха* (*розсоха*) у складених назвах *передна розсоха* (*передна розсоха*), *перін'а розсоха*, *задна розсоха* (*розсоха*), *зан'а розсоха* (див. ще закарп. *передні розсохи* 'сниці' [АУМ, III, 105], *розсохи* 'підтоки' [АУМ, III, 105], *розсохи* 'частина воза, що кріпиться до задньої теліги' [КСУ, 48]) вживається в ін. говорах, пор. гуц. *розсоха* (*россоха*) 'дерево з двома верхками' [ГГ, 165], *розсоха* 'роздвоєння чогось' [П., Г., 167], гуц., наддніпр., слобож. *розсоха* 'раз-

вилка, развилина, место, где что-либо раздвояется, напр. бревно с вилообразным концем, место, где расходятся ноги, распутье и пр.' [Грінч., IV, 58], поліс. *россоха* 'роздвоєна на кінці палиця' [Арк., II, 127], укр. діал. *розсоха* 'розсохи' [Жел., 832], укр. літ. *розсоха* 'розгалуження двох гілок, відростків на дереві, роздвоєння на кінці якого-небудь предмета' [СУМ, VIII, 813]. Має ареал в ряді інших слов'янських мов. Мабуть, від псл. **rozsoxa*, утвореного за допомогою префікса *roz-* від **soxa*.

3. Семема 'підойма, поперечний брус на задньому кінці передніх сниць, що допомагав підтримувати горизонтально самі сници і дишель' представлена номенами *підбійма (пудбійма), перекладина, поперечка, поперечник, перемічка, перехрест'а (перехріст'а), переббійна розсох (розсух), пудз'уз'а, підрбсошник (пудрбсошник), підхвостина (пудхвостина), підбблнина (пудббл-*

нина, пудбблнина, підбблнина, підбблнина, подбблнина, подбблнина), підббшва, гач'і (див крату № 2).

Отже, серед аналізованих номенів більшість становлять слова праслов'янського походження, є значний пласт назв, утворених на власному мовному ґрунті шляхом переосмислення, словотворення, а також незначна кількість назв, запозичених від інших мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Глушко М.С. Шляхи сполучення і традиційний транспорт Старосамбірщини / М.Глушко // Народознавчі зошити. – 2009. – № 5–6. – С. 634–648.
2. Гонтар Т.О. Засоби пересування / Т.О.Гонтар // Бойківщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 156–158.
3. Гонтар Т.О. Транспорт / Т.О.Гонтар // Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 157–163.
4. Дзендзелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі / Й.Дзендзелівський. – К., 1969. – 212 с.
5. Краєвська Г. Полісько-подільські паралелі в лексиці народних ремесел / Г.Краєвська // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – № 22 (II). – С. 136–141.
6. Муличак Ю. До питань лексики комунікації і традиційного транспорту в частині українських говірок Східної Словаччини / Ю.Муличак // Записки наукового товариства Культурного союзу українських трудящих у ЧССР. – Пряшів, 1977. – № 4–5. – С. 177–192.
7. Мушинка М. Нарис етнографії : Південь. Матеріальна культура / М.Мушинка // Лемківщина: Земля, люди, історія, культура. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. – Т. II. – С. 213–217.
8. Тарнович Ю. Лемківщина. Матеріальна культура / Ю.Тарнович. – Краків, 1941. – С. 41–46.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДжЕРЕЛ

- Арк. – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : У 2-х т. / Аркушин Г.Л. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.
- АУМ – Атлас української мови : У 3 т. – К. : Наукова думка, 1984–2001. – Т. I–III.
- Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчук. – К., 1966. – 423 с.
- Вх. – Верхратський І. Про говор галицьких лемків : Словарець / І.Верхратський. – Львів, 1902. – С. 388–488.
- Ган. – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини: Назви будівництва і транспорту / З.Ганудель. – Пряшів, 2001. – Т. III. – 216 с.
- ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – 231 с.
- Грінч. – Словарь української мови : У 4 т. / За ред. Б.Грінченка. – 1958– 1959. – Т. 1–4.
- ДЛАЗ – Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України) : Лексика. – Ужгород, 1958–1993. – Ч. I–III.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : У 7 т. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
- Ж., П. – Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті / І.Жегуц, Ю.Піпаш. – Мюнхен, 2001. – 180 с.
- Жел. – Желеховский С., Недільський С. Малорусско-німецкий словарь : У 2 т. / С.Желеховський, С.Недільський. – Львів, 1886. – 1121 с.
- Корз. – Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М.Корзонюк // Українська діалектна лексика : Зб. наук. праць. – К., 1987. – С. 62–267.
- КСУ – Сірка Й., Муличак Ю., Баушенко А. Короткий словник говірки села Ублі / Й.Сірка, Ю.Муличак, А.Баушенко. – Зіген ; Пряшів, 1999. – 64 с.
- Масл. – Масленникова Л.И. Из полесской терминологии транспорта / Л.И. Масленникова // Лексика Полесья : Материали для полесского диалектного словаря. – Москва : Наука, 1968. – С. 161–192.
- Н., Т. – Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов / С.Л.Николаев, М.Н.Толстая. – М., 2001. – 232 с.
- Негрич – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / М.Негрич. – Львів, 2008. – 224 с.
- Ник. – Никончук М.В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М.В.Никончук, О.М.Никончук. – К. : Наукова думка, 1990. – 292 с.
- Он. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М.Й.Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. I–II.
- П., Г. – Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О.Піпаш, Б.К.Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

- Пирт. – Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / П.С.Пиртей. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
- СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СУМ – Словник української мови : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
- Тимч. Н., Л. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. У 2 кн. / В.В.Німчук, Г.І.Лиса. – К., Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – 512 с. ; 2003. – Кн. 2. – 512 с.
- Турч. – Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Є.Турчин. – Львів: Українська академія друкарства, 2011. – 384 с.
- Фасм. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.
- Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г.Шило. – Львів ; Нью-Йорк, 2008. – 288 с.
- Br. – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A.Brückner. – Warszawa, 1970. – 806 s.
- Czyżewski – Czyżewski Feliks. Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy / F.Czyżewski. – Lublin, 1986. – 230 s.
- SGL – Pelcova Halina. Słownik gwar Lubelszczyzny / Halina Pelcova. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. – Т. II. – 459 s.

Galyna Shkurko

Transport vocabulary in the Ukrainian subdialects of Transcarpathian: etymological and lingua-geographical aspects

Summary. This article attempts to describe transport vocabulary in the Ukrainian subdialects of Transcarpathian. The main focus is on the etymological and lingua-geographical aspects of research. Presented elements of structural, semantic and word-formative analysis of analyzed vocabulary.

Key words: ukrainian lexicon, sememe, nomen, linguistic geography, etymology, transport vocabulary, the Ukrainian subdialects of Transcarpathian.

Одержано 06.06.2016 р.